

Açık Bilimin İmkânları ve Sınırları¹

Tolga Ulusoy²

Bilimden Açık Bilime Tarihsel Süreç

Açık bilim kavramı günümüzde giderek daha fazla dillendirilmeye başlamış ve kendisinden söz ettirir hâle gelmiştir. Hem Avrupa Birliği hem de Birleşmiş Milletler (BM) açık bilim nosyonunu savunur bir pozisyonda yer almaya başlamıştır. 2020 yılında BM, açık bilimi Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'na yönelik destekleyici bir unsur olarak önermiştir. Onun öncesinde Avrupa Birliği'nin yayınladığı raporlar vardır. Bunların yanı sıra pek çok ülke açık bilim nosyonuna uygun çeşitli raporlar yayımlamış, merkezler kurmuş ve projeler üretmiştir. Bilimsel bilginin bu kadar sorgulandığı, hatta reddedildiği günümüzde, son yıllarda gittikçe artan bu ilgi şaşkınlıkla karşılanabilir.

Günümüzün dijital dünyasında hem sosyal medyanın hem de yapay zekânın getirileriyle bilginin niteliği değişmiştir. Dijital öncesi dönemde bilgi, bireyler için yavaş edinilen, kolay ulaşılamayan, ulaşıldığıdaysa yerinden edilmesi oldukça zor olan bir şeydi. Günümüzde dijital yenilikler ile gelen malumat bombardımanında bilginin konumu oldukça göreceli bir yerde görülmektedir. Hakikat-sonrası denilen bu evrede bilgi, bilimsel yöntemler ve temayüller dışındaki güçler tarafından şekillenir hale gelmiştir. Sermaye grupları, siyasi otoriteler, hatta bir şekilde şöhrete ulaşmış birtakım kişilerin ürettiği malumatın, bilim insanlarının ürettiği bilginin ötesinde geçerliliğe sahip olduğu kabul edilir hâle gelmiştir. Tam da bilimsel bilginin yok sayıldığı böyle bir zamanda açık bilimin ortaya attığı bazı önermeler oldukça kıymetli hale gelmiştir.

Açık bilim olarak bilinen kavram aslında kolay tanımlanabilir veya içeriği kolaylıkla doldurulabilen bir kavram değildir. Açık bilim, bilimin amaçlarının, yöntemlerinin, kime ulaşmak istediğinin ve ne işe yaradığının yeniden değerlendirildiği bir sorgulamalar ve cevaplamalar bütünüdür. Bu sorgulamalara

---

¹ Bu metnin erken bir versiyonu 19 Eylül 2025 tarihinde düzenlenen 11. Ulusal Sosyoloji Kongresinde sunulmuştur.

² tolgaulusoy85@gmail.com

verilen cevaplar doğrultusunda Bartling ve Friesike (2014), açık bilim hareketini “ikinci bilimsel devrim” olarak nitelemektedirler.

Açık bilimin pek çok farklı tanımı ve açık bilim ile bağlantı kurulabilecek pek çok farklı kavram vardır. “Açık” kavramı en genel olarak kendisine belli sınırlar koymama ve kendi dışındaki (bu durumda bilim alanı dışındaki) unsurlarla da ilişki içerisinde olma durumu olarak görülebilir. Açık kavramının erken kullanımları özellikle eleştiriye muhtaç bir liberal felsefeden kaynaklansa da bugün genellikle kullanılan kavramsallaştırma budur. Açık kavramı, siyaset alanında da önemli yazılar yayımlamış olan bilim felsefecisi Karl Popper’a dayanır. Popper, önemli eserlerinden biri olan *Açık Toplum ve Düşmanları*’nda toplumları açık ve kapalı olarak tanımlar. Soğuk Savaş döneminin siyasi düşüncesinde bu kavramsallaştırma karşılık bulur ve Kuzeybatı Ülkeleri (Avrupa devleri, ABD, Kanada vb.) kendilerini özgürlükten yana, siyasi liberal bir açık toplum olarak görürler. Karşılarında ise totaliter devletler olarak tanımladıkları (SSCB, Çin vb.) devletleri kapalı toplumlar olarak değerlendirirler.

Açık bilim kavramının bu kadar ön plana çıkmasının ardında ‘kapalı bilim’ kavramına bakmak gerekmektedir. Kapalı bilim denildiğinde tam olarak neyi anlamalıyız? Bilim, yaratıcı güçleri, “arşa uzanan” mucitlerin küçük atölyelerinde ve garajlarında yaptıkları bir faaliyet olmaktan 18. yüzyılın sonu itibariyle çıktı. Teknolojik gelişmelerin Sanayi Devrimi’ni doğurması ve bunun da endüstriyel bir kapitalizme yol açması, bilimi sermayenin ve siyasi otoritelerin kontrolünde bir üretim alanı olmaya doğru itti. Özellikle teknolojik gelişmelere yol açabilecek ve askeri güçlere destek verecek teknolojik gelişmeler geniş şekilde desteklendi. Askeri güçleri desteklemenin yanında sağlık sektörü de büyük kâr getiren bir sektör olduğundan buradaki gelişmeler büyük ilaç firmaları tarafından desteklenmekteydi. Sermaye ve siyasi iktidarın hizmetine girmiş olan bilimsel faaliyetler insanlığı büyük felaketlerin eşiğine getirdi. Bunun en sembolik temsili atom bombalarıdır. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesine yol açan bu bombalar aslında daha büyük bir tehlikenin kapısını da aralamıştı. Buradan yola çıkarak pek çok ülke nükleer silah yarışına girmiştir. Bunun yanında nükleer enerjinin yol açtığı bir diğer unsur enerji üretimi alanındaki gelişmeler olmuştur. Enerji üretimi alanında yaşanan en korkunç olaylardan biri olan Çernobil Felaketi, insanlık tarihine karanlık bir leke olarak geçmiştir. Teknolojik gelişmeler beraberinde ekolojik felaketleri de getirmiştir. Bugün yaşanan iklim krizinin olası tohumları sanayi üretiminin başlamasıyla birlikte atılmıştır. Buna dönük eleştiriler 1970’li yıllarda ortaya çıkmış olsa da asla ciddiye alınmamış ve iklim krizini daha da artıracak uygulamalar devam etmiştir. Sağlık sektörü de kapalı bilimin bir diğer eleştirilen alanıdır. Büyük ilaç firmalarının üretimlerindeki güvensizlik uzun zamandır bir soru işareti olarak kalmıştır. Son yaşanan COVID-19 pandemisi sırasında söz konusu güvensizlik bugün aşı karşıtlığı olarak adlandırılan yaygın propagandaya da zemin oluşturmuştur (Miedema, 2022, 15-65).

Bu ve bunun gibi pek çok durum, bilimin Aydınlanma düşüncesinden doğan ve Modernite ile doruk noktasına ulaşan gücüne ve güvenilirliğine darbe indirmiştir.

Bilimin insanlığın sorunlarına çözüm üretmeyen, hatta bilakis o sorunların bizzat kaynağı olduğuna dair görüşler güçlenmeye başlamıştır. Erken dönem eleştiriler, çoğunlukla Romantizm akımı içerisinde, insanlığın doğa üzerine kurduğu tahakkümü eleştiren görüşler biçiminde karşımıza çıkmıştır. Ama yukarıda bahsedilen atom bombasının kullanılmasının ardından ciddi bir eleştiri akımı yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda başlayan ve 1970'li yıllarda ivmelenen ekolojik hareketler (yeşiller, ekososyalizm, ekoanarşizm, ekofeminizm, toplumsal ekoloji, derin ekoloji vb.) bilimin bu türden olumsuz etkilerini ortaya koyan ve eleştiren en temel toplumsal hareketler olmuştur. Bu eleştiriler şu soruları sormaya başlamıştır: Bilim kime hizmet etmektedir? Bilim insanlığın tümü için bir refah kaynağı mıdır, yoksa bilim ve teknoloji üretme kapasitesine sahip devletler içerisinde iktidarı elinde tutan grupların bir kâr elde etme aracına mı dönüşmüştür?

Bu sorgulamalar hem bilim içi hem de bilim dışı eleştirilerin doğmasına yol açmıştır. Bilimsel bilginin önemini sorgulayan bu eleştiriler oldukça sarsıcı sonuçlara neden olmuştur. Thomas Kuhn, önemli yapıtı *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda paradigma kavramını ortaya atmıştır. Buna göre mutlak bir doğrudan bahsetmek bilim için dahi mümkün değildir. Bilim belirli kabuller, pratikler ve etkileşimler aracılığıyla, belirli bilim insanlarının temsil ettiği paradigmlarla bilgi üretir. Dolayısıyla bilimin sürekli bilgiyi geliştirmesi ve zaman zaman da bir paradigmayı tümünden bırakması söz konusu olabilir. Bu nispeten göreceli eleştiri, Kuhn'un bile tahmin edemeyeceği sonuçlar doğurmuştur. Felsefede Paul Feyerabend'in, bilimsel bilginin diğer bilgi türleri içerisinde kategorik olarak üstün olmadığı yönünde yaptığı eleştiri; Britanya sosyolojisinde David Bloor ve Barry Barnes'ın iddia ettikleri "güçlü program" yaklaşımı, Fransa sosyolojisinde Bruno Latour'un göreceli bilim sosyolojisi bilimsel bilginin varsayılan mutlak otoritesini sarsmıştır. Bu eleştiriler 1980'li yıllarda en güçlü noktasına ulaşan postmodernizm ve onun büyük anlatıları tümüyle reddi anlayışı ile birleşmiştir. Böylece bilim bir büyük anlatı olarak sınıflandırılmış ve bilime karşı teorik düzeyde büyük bir eleştiri dalgası başlamıştır (Leonelli, 2023).

Pratikte ise insanların yukarıda da bahsedilen deneyimleri, bilimsel bilginin meşruiyetinin sorgulanır hale gelmesine yol açmıştır.

Açık Bilim

Açık bilim, bilime karşı bu türden tümüyle otoritesini kabullenme ile reddetme ikilemi içinde bulunan toplumsal bağlamdan ortaya çıkmıştır. Açık bilim, temelde hâlâ tam manasıyla tanımlanmış bir kavram değildir. Bilim dünyasında hâlâ açık ve ücretsiz erişim kavramıyla özdeş görünmektedir. Açık erişim imkânı açık bilimin önemli basamaklarından birisi olsa da açık bilim sadece buna indirgenemez. Açık erişimi ikinci bir bilim devrimi olarak tanımlamak için tek başına yeterli değildir. Bilginin üretilmesi ve yayılması bir paranın iki yüzü gibidir. Bilimsel devrim denilen mefhum sadece bilimin üretilmesine dair değil,

yayılmasına dair faaliyetleri de içermiştir. Bilimin toplumu etkileme kapasitesi de ancak yayılma niteliğindeki artış ile söz konusudur (Bartling ve Frieske, 2014).

Ama yine de açık erişim imkânı, açık bilimin en net ve somut görünümünden birisidir. Burada varlığını hâlen sürdüren bilim yayıncılığı kavramına değinmek gerekmektedir. Dergilerin ve kitapların basılı olduğu dönemlerde kütüphanelerin bilim etkinliği açısından büyük bir önemi vardı, zira araştırmacılar, kendi ulaşma imkânı bulamadıkları pek çok kaynağa buralardan erişebilmekteydiler. Dijitalleşme sonrası dünyada ise artık büyük yayınevleri neredeyse tümüyle dijital yayıncılığa geçmişlerdir. Hatta eskiden basılı olarak çıkan kaynakların da dijital kopyaları oluşturulmuş ve insanların hizmetine sunulmuştur. Ancak büyük yayınevleri dijitalin olanaklarını tümüyle kâr odaklı olarak kullanmış ve makaleler için yüksek ücretler talep etmeye başlamışlardır. Hatta sadece makale okuyucularından değil, yazarlardan da ücret talep ederek makale yazımından telif ücreti ödemek şöyle dursun kâr elde eder halde gelmişlerdir. Bu durum büyük tepki çekmiş, hükümetleri önlem almaya itmiş ama hâlâ bunun önüne geçilememiştir. Çeşitli biçimlerde okuyucular kaynaklara erişebilseler bile yazarlardan hâlâ ücret talep edilmektedir. Hatta ikinci dilde makale yazarları için dil denetleme gibi zorunluluklar getirilerek yazarlar üzerindeki hem maddi hem de manevi yük artırılmıştır. Bunun yanında yazarlar ile orantısız telif sözleşmeleri yapılmakta, bilim yazarları adeta gönüllü çalışmaya itilmekte ve ürettikleri metinler ile bağları tümüyle koparılmaktadır. Dergiler ve yayınevleri, kimi yazarlar tarafından bu yayıncılık türü için “köpekbalığı yayıncılığı” ifadesiyle tanımlanmaktadır: Kendi güdümlerinde akreditasyon ve indeks kuralları oluşturarak dergilerini bilimsel yayıncılık sektörü içerisinde üst sıralara taşımayı amaçlamaktadırlar (Rentier, 2019). Buna karşın açık erişim hareketi zaman zaman başarılı olmuştur. Bu kimi zaman kamusal sorumluluk üstlenen dergilerin çabalarıyla, kimi zaman da çeşitli bilim insanlarının bilim etiği ilkeleri çerçevesinde yaptıklarıyla açığa çıkmıştır. Bunun yanında ülkemizde DergiPark, devlet destekli önemli akademik yayıncılık girişimlerinden birisidir. Bunların desteklenmesi ve sayılarının artırılması oldukça önemlidir.

Bunun yanında telif konusuna dair de yeni çabalar vardır. Ülkemizdeki telif yasaları sebebiyle hukuksal bir temeli olmasa da Creative Commons³ isimli girişim telif için önemli adımlar atmıştır. Makalelerin serbest veya kısmen serbest kullanımının olanağını açarak bilginin ve bilginin taşıyıcısı konumundaki araçların (makale, kitap, rapor vb.) meta olmasının önüne geçmeye çabalamaktadır.

Açık bilim kavramına dair farklı sınıflandırmalar da bulunmaktadır. Elliot ve Resnik (2019), açıklık kavramı ile şeffaflık kavramı arasında paralellik görmüş ve açık bilimin iki boyutta şeffaf olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. İlk olarak bilimsel şeffaflık, açık erişimin yanında açık veri, açık metod gibi unsurları

³ <https://creativecommons.org/>

içermektedir. Toplumsal şeffaflık ise üretilen bilginin kamusal ve toplumsal yayılımını ve katkısını ön plana çıkarmaktadır.

Açık bilimin çok daha ayrıntılı bir tasnifi Fecher ve Friesike'den (2014) gelir. Yazarlar açık bilim içerisinde beş ayrı ekolü tanımlarlar: Pragmatik, altyapısal, ölçüm, demokratik ve kamusal. Pragmatik ekol, iş birliğine dayalı araştırmaların olanaklılığı üzerinde durur. Altyapı ekolü için açık bilim, teknolojik gelişme ve altyapıların sağlanması sorunudur. Ölçüm ekolü, bilimsel etkinin ölçümüne dair alternatif ve ayrıntılı bazı metotlar geliştirmeye çalışmaktadır. Buna göre yeni yazarların ve konuların ortaya çıkabilmesi için bazı alt metrikler ortaya atılmaktadır. Demokratik ekol, araştırma ürünlerine kolaylıkla erişebilmeyi temel almaktadır. Bu ekolün de iki pratiği mevcuttur: İlki araştırma verilerinin her araştırmacıya açık bir şekilde paylaşılması; ikincisi araştırma sonucu ortaya çıkan eserlerin (makale, kitap vb.) ulaşılabilirliğidir. Kamusal (public) ekol ise bilimi insanların erişimine sunmayı ve bilimsel bilgi ile anlayışın yaygınlaşmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Buna göre kamusal ekolün iki ana eğilimi vardır. İlki doğrudan okul pedagojisi olup öğrencilerin bilimsel anlayışı kavramalarını sağlamaya yöneliktir; ikincisi kamusal etkinliklerdir ve geniş halk kitlelerinin bilimi anlamasını sağlamayı amaçlamaktadır.

UNESCO (2022), açık bilim nosyonunu Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nı gerçekleştirmeye yardımcı bir yaklaşım olarak insanlığa bir öneri olarak sunmuştur ve açık bilime duyulan ihtiyacı ise üç nedene bağlar:

- Yoksulluk, silahlı çatışma, iklim krizi, çevresel bozulma, sağlık ve insani krizler gibi küresel sorunlar aciliyet arz etmektedir ve bilim, teknoloji ve inovasyon, farklı katılımcıların ve bilgi sistemlerinin fikirlerini bir araya getirerek ve uygulayarak bu sorunlara daha iyi yanıt verebilir.
- Açık bilim, bilim, teknoloji, inovasyon ve bunların uygulamalarına erişimdeki eşitsizlikleri azaltarak veya sona erdirerek Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne ulaşılmasını hızlandırma potansiyeline sahiptir.
- Daha şeffaf, işbirliğine dayalı ve kapsayıcı olan araştırma uygulamaları, daha etkili akran değerlendirmesine, daha fazla inceleme ve eleştiriye tabi tutulur ve bu da üretilen bilimin doğrulanabilirliğini ve tekrarlanabilirliğini artırır. Bu durum sonuç olarak daha iyi bilim, bilime daha fazla güven ve bilimin toplum üzerinde daha anlamlı ve olumlu etkiler yaratmasını sağlar.

UNESCO'nun önerisinin dört temel mesajı vardır:

- Açık bilim, bilimsel bilginin her yerdeki tüm insanların yararına olacak şekilde yaygın ve açık bir şekilde paylaşımını artırmayı ve bu bilgiye katkıda bulunma ve bilgiyi inşa etme sürecini daha kapsayıcı hale getirmeyi amaçlamaktadır.

- Birbirine bağlı dünyamız, karmaşık sosyal, çevresel ve ekonomik zorlukların çözülmesine ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne ulaşılmasına yardımcı olmak için açık bilime ihtiyaç duymaktadır.
- UNESCO Açık Bilim Tavsiye Kararı, ülkeler arasındaki ve ülke içindeki teknolojik ve bilgi uçurumunu azaltmayı amaçlayan açık bilim politikası ve uygulaması için uluslararası bir çerçeve sunmaktadır. Ortak bir tanımın, paylaşılan değerlerin, ilkelerin ve standartların ana hatlarını çizmekte, bireysel, kurumsal, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde herkes için adil ve eşitlikçi açık bilimi destekleyecek eylemler önermektedir.
- Açık bilimi okuyarak, hakkında konuşarak ve yazarak, "Açık Bilim Elçisi" olarak görev alarak, açık platformlarda yayın yaparak, bir uygulama topluluğu oluşturarak, açık bilime yatırım yaparak ve kuruluşunuzun politika ve davranış kurallarında açık bilim ilkelerini benimseyerek teşvik edebilirsiniz.

UNESCO açık bilim pratiğinin amacı olarak üç unsurdan bahseder:

- Bilgi yaratma süreçlerini ve ürünlerini geleneksel araştırma topluluğunun dışındaki insanlara açmayı amaçlar.
- Temel ve uygulamalı bilimler, doğal ve sosyal bilimler ve beşerî bilimler dâhil olmak üzere tüm bilimsel disiplinlerden ve akademik uygulamaların yönlerinden gelen bilgiyi birden fazla dilde herkes için erişilebilir ve kullanılabilir hale getirmeyi amaçlar.
- Bilime ve topluma fayda sağlamak için iş birliğini ve bilgi paylaşımını teşvik etmeyi hedefler.

UNESCO'nun açık bilim önerisinin dört değeri ve altı ilkesi bulunmaktadır. Önerinin değerleri şunlardır:

KALİTE VE BÜTÜNLÜK: Farklı bilgi kaynaklarını bir araya getirerek ve bilimsel yöntem ve çıktılarının değerlendirilmesini daha şeffaf ve doğru hale getirerek bilimin yüksek kalitede olmasını ve denetlenebilirliğini sağlamak.

KOLEKTİF FAYDA: Bilimin tüm insanlığa ait küresel bir kamu malı olduğunu kabul etmek.

EŞİTLİK VE ADALET: Tüm bilgi üreticileri ve tüketicileri için konum, milliyet, ırk, yaş, cinsiyet, gelir, sosyo-ekonomik durum, kariyer aşaması, disiplin, dil, din, engellilik, etnik köken, göçmenlik durumu veya başka herhangi bir gerekçeye bakılmaksızın bilime eşit, adil ve karşılıklı erişimin sağlanması.

ÇEŞİTLİLİK VE KAPSAYICILIK: Bilgi, uygulama, iş akışı, dil ve araştırma konuları ile çıktılarının çeşitliliğini benimsemek ve desteklemek.

UNESCO'nun önerisinde açık bilimin altı ilkesi ise şunlardır:

Şeffaflık, inceleme, eleştiri ve tekrarlanabilirlik: Bilimsel sonuçların titizliğini güçlendirmek, bilimin toplum üzerindeki olumlu etkisini artırmak ve toplumun birbiriyle bağlantılı karmaşık sorunları çözme becerisini artırmak.

Fırsat eşitliği: Tüm bilim insanlarının ve bilime ilgi duyanların, kökenleri veya durumları ne olursa olsun, bilime erişmek, katkıda bulunmak ve bilimden faydalanmak için eşit fırsatlara sahip olmalarını sağlamak.

Sorumluluk, saygı ve hesap verebilirlik: Kamuya hesap verebilirlik, potansiyel çıkar çatışmaları, entelektüel bütünlük ve araştırma faaliyetlerinin olası sosyal veya ekolojik sonuçlarından sorumlu ve bunların farkında olmak.

İşbirliği, katılım ve kapsayıcılık: Bilimsel iş birliklerinin coğrafya, dil ve kaynak sınırlarını aşmasını sağlamak ve büyük sosyal öneme sahip sorunları çözmek için marjinalleştirilmiş topluluklardan gelen bilgileri dâhil etmek.

Esneklik: Açık bilimi uygulamanın herkese uyan tek bir yolu olmadığını kabul etmek ve temel değerleri korurken bunu uygulamak için farklı yolları teşvik etmek.

Sürdürülebilirlik: Daha az ayrıcalıklı ülkelerden veya kurumlardan bilim insanlarının katılımını sağlamak için uzun vadeli uygulamalar, hizmetler, altyapılar ve finansman modelleri üzerine inşa ederek mümkün olduğunca verimli ve etkili olmak.

Sosyal Bilimlerde Açık Bilimin İzleri Olarak Burawoy'un Kamusal Sosyolojisi ve Bourdieu'nun Kolektif Entelektüeli

Michael Burawoy, 2004 yılında Amerika Sosyoloji Derneği'nin toplantısında önemli bir konuşma yapmıştır. *For Public Sociology/Kamusal Sosyoloji İçin* ismini taşıyan bu konuşma, sonrasında pek çok kez yayımlanmış ve olumlu ya da olumsuz pek çok tepkiye maruz kalmıştır. Burawoy'un (2007) makalesinde en can alıcı kısım, dört tip sosyoloji yapma biçimini tanımlamasıdır. Bunlar profesyonel, politika üretici, eleştirel ve kamusal sosyoloji yapma biçimleridir. Burawoy bu dört sosyoloji biçimini bilgi türü ve izleyici kitlesinin durumuna göre tanımlamıştır.

Tablo 1- Burawoy'da Sosyoloji Yapma Biçimleri

	Akademi İçi İzleyici	Akademi Dışı İzleyici
Araçsal Bilgi	Profesyonel	Politika Üretici
Düşünümsel Bilgi	Eleştirel	Kamusal

Burawoy bilgiyi araçsal ve düşünümsel olmak üzere ikiye ayırır; izleyici kitlesini ise akademi içi ve akademi dışı olarak sınıflandırır. Bu durumda bir sosyolog araçsal bilgiyi akademi içerisine yönelik üretiyorsa profesyonel, akademi dışına üretiyorsa politika üretici bir sosyoloji benimsemektedir. Ancak düşünümsel bilgi akademi içerisine hitap ediyorsa eleştirel, akademi dışına hitap ediyorsa kamusal bir sosyoloji yapıyor demektir. Burawoy bu dört sosyoloji biçimini ideal tipler olarak görür, yani hiçbiri mutlak saf bir etkinlik değildir, aksine tüm tipler iç içe geçmiştir. Akademide çalışan çoğu sosyolog zorunlu olarak profesyonel bir sosyoloji üretir ancak bu onların zaman zaman eleştirel, kimi zaman da kamusal bir sosyoloji ortaya koymalarına engel teşkil etmez.

Burawoy makalesinde eğitim faaliyetine özel bir önem verir çünkü bir akademisyen için ilk izleyici kitlesi derslerine girdiği öğrencileri olmaktadır. Bu yüzden bir kamusal sosyolog, daha geniş bir insan kitlesine erişmeden önce öğrencilerine ulaşmalıdır. Bu bakımdan bu çalışmanın izleyeceği yolda eğitimi bir değişim aracı olarak ele alan eleştirel pedagoji ve eğitim teorileri temel alınmalıdır.

Bourdieu ise Burawoy'dan ayrı olarak bilim ile eleştiriyi birbirinden ayırır. Bu bağlamda Bourdieu'nun Weberci bir tutum benimsediğini söyleyebiliriz. Weber (1998), meşhur 'Meslek Olarak Bilim' makalesinde eleştirel etkinlikler ile bilimsel etkinlikleri net olarak birbirinden ayırmıştır. Weber bilimi "tıpkı 'fabrikalarda olduğu gibi' laboratuvarlarda ya da istatistiki depolama sistemlerinde gerçekleştirilen bir hesaplama işi, insanın 'gönlü ve ruhu'yla değil de soğuk aklıyla ilgili bir hesap işi" (Weber, 1998, 208) olarak tanımlar. Bilimin siyaset ile olan olası her türden ilişkisini ise reddeder. Ona göre gerçek bir akademisyen açıkça veya ima ederek "herhangi bir siyasal kanıyı kürsüden öğrencilerine empoze etmekten kaçınmalıdır" (Weber, 1998, 222). Bu ilkeleri Bourdieu da uzun süre korumuştur, hatta siyaset sosyolojisi alanında ömrünün son dönemlerine kadar nispeten az üretimde bulunmuştur. Ancak 1980'lerin ortasından öldüğü 2002 yılına kadar hem devlet ve siyaset üzerine bilimsel dersler vermeye başlamış hem de bir entelektüel olarak görüşlerini açıklama çabasına girmiştir. Hatta açık bir şekilde bazı aktivist çabalarda bulunmuş, belirli toplumsal hareketlerin sözcülüğünü üstlenmiştir. Bourdieu bu çabalarını bir sosyal bilimci olmaktan çok "kolektif entelektüel" olarak tanımladığı bir kavram çerçevesinde sürdürmüştür. Böylece temelde Weberci bilim-siyaset ayırımını da koruyabilmiştir.

Bourdieu, entelektüellerin sosyolojisine dair uzun süre eleştirel bir duruş içerisinde olmuştur. Onun eğitim sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalar, eğitilmiş kişi olarak entelektüelin toplumsal konumunun ayrıcalıklı olamayacağı yönündedir. Görüşlerini ve kanaatlerini açıklayan kişilerin konumunu 1991 yılında verdiği önemli bir röportajda "doksozof" olarak tanımlamıştır. Platon'dan aldığı bu kavramı Bourdieu, bu tip insanları kendini bilgili sanan ve genel geçer kanaatleri üreten bir teknisyen olarak tanımlamıştır. Ona göre bu türden kişiler, aslında siyasi otoritelerin, sermaye sahiplerinin ve diğer otoritelerin görüşlerini medyada dillendirerek dolaşıma sokmaktadır. Bourdieu'ya göre filozof ve

sosyolog ise bunun tam tersini yapar ve kesinlikleri, özellikle de soru soruş tarzındaki kesinlikleri açıkça sorgular. Kendisinin doksaya karşı eleştiriye savunduğunu, gerçek entelektüelin, de bunu yapması gerektiğini iddia eder. Ancak çoğu entelektüelin, ahlaki yetkinliklerini kullanırken entelektüel yetkinlikler konusunda yetersiz kaldığını ileri sürer. Sorumluluk almayan, sadece gösteriş yapma peşinde olan, her kılığa giren entelektüelleri ise tümünden eleştiriye tabi tutar (Bourdieu ve diğ., 2021).

Bourdieu, 1999 tarihli bir makalesinde angaje bir bilginin olanağını sorgular. Angaje terimi, Sartre'dan bu yana entelektüel üzerine yapılan tartışmaların temelini oluşturmuştur. Angaje kelimesi, Latin temelli dillerdeki "engagement" kelimesinin Türkçeleşmiş kullanımına karşılık gelmektedir. Kelimenin temel anlamı nişanlanmaktır, ancak bunun yanında bağlanmak, sözleşme imzalamak, bir fikrin savunucusu olmak anlamları da taşımaktadır.

Sartre (1995), 1948 yılında yayınlanan, edebi ve entelektüel manifestosu sayılabilecek metni olan, *Edebiyat Nedir?*'de kendi yazma pratiğini angaje (bağlanmış) bir edim olarak görür. Sartre'a (1995, 26) göre: "Bağlanmış yazar sözün bir eylem olduğunu bilir: Ortaya koymanın değiştirmek anlamına geldiğini ve bir şeyin üstündeki örtülerin ancak değiştirmek istediğimiz zaman kaldırılıp atılabileceğini bilir. Toplumun ve insanlık durumunun yan tutmaksızın anlatılması işini, gerçekleşmesi olanaksız bu düşü bir yana bırakmıştır."

Sartre'ın Fransa'daki entelektüeller için tartışmalı hale gelmesi, angaje olma tabirinin de ya reddedilmesine ya da farklı boyutlarının ortaya konulmasına yönelik çabaların artmasına yol açmıştır. Bourdieu da başlangıçta kendi bilgi üretimi pratiğinin herhangi bir duruma angaje olmasını reddetmiştir, ancak geç dönemde yazdığı çalışmalarıyla kendine özgü angaje olma ve entelektüellik kavramsallaştırmalarını geliştirmiştir.

Bourdieu (2018) burada yine de siyasetçiliği kabul etmez. Ona göre politik alana müdahale eden herkes siyasetçi olmak zorunda değildir. Kendi pozisyonu Dreyfus Davası'na katılan Zola gibi görür; yani kamusal entelektüel olarak konumlandırır. Ona göre kamusal entelektüel "politik mücadelede kendine özgü yeteneğini ve otoritesini, mesleğinin uygulamasına bağlı hakikat ve yansızlık gibi değerleri seferber eden biri olur; başka deyişle, araştırmacı olmanın gereklerini ve yeterliliklerini terk etmeden politika alanına giren biridir" (Bourdieu, 2018, 31).

Bourdieu'nun tanımladığı bu entelektüel, siyaset alanı ile bilimsel alan arasında bir noktada durur ve esas işi eleştirel müdahalede bulunmaktır. Bourdieu, eleştiriden uzak, iktidar güçlerinin çıkarına hizmet eden, sermaye gruplarının desteklediği think tank'lerde çalışan uzmanları kendi görüşlerinin tam tersi bir noktada konumlandırır. Bu tür uzmanlar, Burawoy'un sınıflandırmasında belki de politika üretici sosyolog grubunda yer alan kişiler olarak değerlendirilebilir.

Bourdieu'ya göre kolektif entelektüel, “günümüzde sıklıkla bilimin otoritesiyle silahlanan sembolik tahakküme karşı savunma aygıtları üretmeye ve bunları yaymaya çalışan olumsuz, eleştirel işlevler yerine getirmelidir; birleşik kolektif yeteneğinden ve otoritesinden güç alarak, egemen söylemi, özellikle bu söylemin söz dağarcığına, aynı zamanda gerekçelendirme mantığına ve metafor kullanımına saldıran mantıksal bir eleştiriye maruz” bırakılmalıdır (Bourdieu, 2018, 33-34).

Bourdieu, kolektif entelektüelin misyonunu şu şekilde belirler: “Kolektif entelektüel, gerçekçi ütopyaların kolektif üretiminin toplumsal koşullarını yaratmaya katkıda bulunarak kendi yeri doldurulamaz rolünü oynayabilir. Kolektif entelektüel, yeni politik eylem biçimlerinin, insanları seferber etmenin ve seferber olmuş insanları bir arada faaliyete geçirmenin yeni biçimlerinin, projeler oluşturmanın ve bunları ortak olarak gerçekleştirmenin kolektif arayışlarını örgütleyebilir ya da düzenleyebilir” (Bourdieu, 2018, 34-35).

Bourdieu, kolektif entelektüeli bir bilgi aktivisti gibi düşünmüş ve bilim ile toplumsal hareketler arasında bağ kurabilecek bir fail olarak tanımlamıştır.

Bourdieu'nun kolektif entelektüeli bilim faaliyetinin bir parçası olmaktan çıkarması ve ek bir toplumsal işlev vermesi ile Burawoy'un kamusal sosyolojiyi bilim içerisinde konumlandırması ve onu bir tür bilim yapma pratiği olarak görmesi, bu tanımlamaların birbirine zıt olduğu manasına gelmez. Aksine katılımcı bir açık bilim pratiği, bu iki kavramsallaştırmayı birleştirir. Bu birleşimin en önemli somutlaşması ise eğitim alanında karşımıza çıkar.

Açık Bilimden Eleştirel Pedagojiye

Açık bilimin kamusal ve demokratik pratikleri, kamusal sosyoloji ve kolektif entelektüel tanımlaması, eleştirel pedagojinin eğitsel ve politik hedefleri ile uyuşur. Giroux, öğretmenlerin ve genel olarak eğitimcilerin dönüştürücü (transformative) bir entelektüel olarak öneminden bahseder. Giroux'ya göre eğitimciler, hem derslik içi pratikleri ile hem de derslik dışı toplumsal konularda aldıkları tavır ile dönüştürücü bir rol üstlenirler. Eleştirel pedagojinin derslik içinde diyaloga dayalı, güçlendirici ve sorun temelli öğretim yaklaşımı, toplumsal sorunlara dair farkındalık üreten, eleştirel bilinci geliştiren ve sorun çözümüne odaklanan yapısında hayat bulur (Tezgiden-Cakcak, 2016). Bu yapı, bahsedilen katılımcı açık bilim, kamusal sosyoloji ve kolektif entelektüel tanımlamaları ile de paralellikler sergiler. Zira temelde bilimsel bir üretimin toplumsal dönüşüm için katkı sunabileceği varsayımı, eğitim alanı için de geçerlidir. Hem Burawoy hem Bourdieu hem de katılımcı açık bilimin savunucuları, eğitimin toplumsal dönüşüm için temel bir araç olduğunu vurgulamaktadırlar. Burada temel varsayım, bilginin ve onun yaygınlaşmasının dönüştürücü bir güce sahip olduğu düşüncesidir.

Buradan yola çıkarak Apple'ın (2017) sorduğu temel soruya erişiriz: “Eğitim toplumu değiştirebilir mi?” Apple buna olumlu bir cevap verir ama eğitimin

mevcut uygulanış biçimiyle değil, özellikle eleştirel pedagojinin benimsenmesi ile bu soruya olumlu bir cevabın mümkün olabileceğini iddia eder. Ama ne türden bir bilgi? Eğitim alanına yönelik uzun süredir dile getirilen eleştiri, eğitimin aslında bir toplumsal yeniden üretim aracı olduğu yönündedir. Yani eğitim, iktidar güçlerinin kendi anlayışına uygun bireylerin, ideolojilerin ve doksaların ortaya çıkmasını ve yaygınlaşmasını sağlar. Bu durum öğretmenlerin ve diğer eğitimcilerin, Bourdieu'nun deyimiyle birer "doksozof" olduğu yönünde bir kanı oluşturur. Buna göre öğretmenler, zaten belirlenmiş bir müfredatı ve bu müfredatın toplumsal eşitsizlik ilişkileri ile kodlanmış gizli müfredatını kuşaklar arasında aktaran doksozoflar olurlar.

Eleştirel pedagoji ve eğitim teorileri ise bu ideolojik aktarıma karşı durur ve dönüştürücü bir tavır ortaya koyar. Bu bağlamda eğitim alanında eleştirel pedagoji, bilim alanında katılımcı açık bilim ve toplumsal hareketler bağlamında da kolektif entelektüel bir duruş söz konusudur. Bu alanları birleştirenin ise temelde praksis olduğu düşünülebilir. Praksis, eleştirel teoriler içerisinde sıklıkla vurgulanan bir temadır ve teori ile pratiğin mevcut koşullar içinde sürekli bir diyalektik etkileşim halinde bulunmasını ifade eder. Praksis için bir bilginin salt teorik düzeyde doğru olması yeterli değildir. Bilginin yaşamdan yola çıkarak teorileşmesi ve teorinin de yeniden yaşamı dönüştürecek bir güce dönüşmesi gerekir. Bu da farklı noktalardan hareket eden unsurların toplumsal dönüşüm için bir araya gelmesi ve ortak çabası ile mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Apple, M. W. (2017). *Eğitim Toplumu Değiştirebilir mi?* (Abdullah Açar, Büşra Tombak İlhan, Ceyda Çavuşoğlu Devenci, vd., Çev.), Anı Yayınları.
- Bartling, S. ve Sacha F. (2014). Towards Another Scientific Revolution, İçinde *Opening Science The Evolving Guide on How the Internet is Changing Research, Collaboration and Scholarly Publishing*, (s. 3-15). Springer.
- Bourdieu, P. (2018). Angaje Bir Bilgi İçin, İçinde *Karşı Ateşler-II: Avrupa Sosyal Hareketi İçin*, (I. Ergüden, Çev.), Sel Yayınları.
- Bourdieu, P., R. P. Droit, Ferenczi, T. (2021), Devletin Sağ ve Sol Eli, İçinde *Karşı Ateşler-I: Neoliberal İstilaya Karşı Direnişe Hizmet Edecek Sözler*, S. Canbolat, (Çev.), Sel Yayınları.
- Burawoy, M. (2007), For Public Sociology, İçinde *Public Sociology: Fifteen Eminent Sociologists Debate Politics and the Profession in the Twenty-first Century*, (s. 23.64), University of California Press.
- Elliott, K. C., ve Resnik, D. B. (2019), Making Open Science Work for Science and Society, *Environmental Health Perspectives*, 127(7), 1-6.
- Fecher, B., ve Sascha F. (2014), Open Science: One Term, Five Schools of Thought, İçinde *Opening Science The Evolving Guide on How the Internet is Changing Research, Collaboration and Scholarly Publishing*, (s. 17-47), Springer.
- Freire, P. (2023), *Ezilenlerin Pedagojisi: 50. Yıl Özel Basımı*, (D. Hattatoğlu ve E. Özbek, Çev.), Ayrıntı Yayınları.
- Miedema, F. (2022), *Open Science: The Very Idea*. Springer Nature.
- Rentier, B. (2019), *Open Science, The Challenge Of Transparency*. Académie royale de Belgique.
- Leonelli, S. (2023), *Philosophy of Open Science*. Cambridge University Press.
- Sartre, J.-P.. (1995), *Edebiyat Nedir?* (B. Onaran, Çev.), Payel Yayınları.
- Tezgiden Cakcak, Y. (2016). Öğretmen Eğitimin Temel Sorunsalı: Nasıl Bir Öğretmen Yetiştirmeyi Hedefliyoruz? *Eleştirel Pedagoji*, 43, 60-68.
- UNESCO, . *An Introduction to the UNESCO Recommendation on Open Science*. UNESCO, 2022.
- Weber, M. (1998), "Meslek Olarak Bilim". İçinde *Sosyoloji Yazıları*, (T. Parla, Çev.), İletişim Yayınları.